

Michniewicz, Wojciech

Epoka Salomona : interpretacja danych archeologicznych

Studia Teologiczne 15, 11-26

1997

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. WOJCIECH MICHNIEWICZ

**EPOKA SALOMONA
INTERPRETACJA DANYCH
ARCHEOLOGICZNYCH**

Treść: Wprowadzenie; I. Budownictwo salomonowe w Jerozolimie; II. Budownictwo salomonowe poza Jerozolimą; III. Wnioski.

WPROWADZENIE

Głównym celem niniejszego artykułu jest przedstawienie z biblijnego i archeologicznego punktu widzenia epoki „Zjednoczonej Monarchii” w okresie rządów króla Salomona. Materiał został podzielony na dwa zasadnicze bloki tematyczne dotyczące działalności budowlanej króla w Jerozolimie (część I) oraz poza stolicą, na terenie całego kraju (część II). Wnioski końcowe zawierają zarówno podsumowanie epoki Salomona, jak i krótkie omówienie problemów chronologicznych w interpretacji danych, z wykorzystaniem ostatnio zaproponowanej przez Finkelsteina tak zwanej „niskiej chronologii” (Low Chronology).

I. BUDOWNICTWO SALOMONOWE W JEROZOLIMIE

Projekty budowlane króla w Jerozolimie obejmują reperaturę i - prawdopodobnie - powiększenie murów miasta, prace nad Millo, następnie królewski kompleks pałacowy ze świątynią Jahwe i szereg świątyń poświęconych obcym bóstwom. Opisy tych prac budowlanych możemy znaleźć w Biblii w następujących tekstach: 1 Krl 3,1; 7,1-8; 9,15.24; 11,7-8; 27.

1. Świątynia

Szczegółowe opisy biblijne (głównie w 1 Krl 5,16-6,38 i w 2 Krn 4) umożliwiają nam zrekonstruowanie planu i ornamentacji świątyni, zlokalizowanej na szczycie grzbietu górskiego, na którym było pobudowane Miasto Dawida.

Świątynia była strukturą prostokątną liczącą 50 x 100 łokci. Przy konstruowania wykorzystano najprawdopodobniej tzw. „długi” albo „królewski” łokieć mierzący 52,5 cm. To oznacza, że przybliżone wymiary świątyni wynosiły 25 x 50 m. Była to największa spośród świątyń, kananejskich czy fenickich, znanych dotychczas archeologom. Również jej wysokość była wyjątkowa: 30 łokci (ok. 15 m). Grubość kazamatowych ścian sięgała 12 łokci (ok. 6 m) i była porównywalna z grubością trzyczęściowej świątyni z Szechem (rys. 1)* z epoki średniego brązu (17-16 stulecie pne), najwcześniejszej z dotychczas znalezionych na terenie Palestyny. Wewnętrzna część świątyni salomonowej zawierała portyk (*ulam*), sanktuarium (*hechal*) oraz miejsce Święte Świętych (*d'bir*), z wejściem do każdego pomieszczenia umieszczonym na centralnej osi. Wokół tej trzyczęściowej struktury znajdowały się trzy poziomy dodatkowych pokoi, które prawdopodobnie służyły jako skarbiec (rys. 2).

Ten rodzaj planu świątyni jest z pewnością zakorzeniony w całej religijnej architekturze drugiego tysiąclecia pne na terenie Kanaanu i północnej Syrii. Wydaje się, że był typowy dla tamtych czasów i miał charakter eklektyczny. Tego zresztą należałoby oczekiwać, ponieważ świątynia była budowana i dekorowana przez fenickich rzemieślników. Wyraźnymi prototypami salomonowej świątyni są sanktuaria w Ebla (rys. 3A), Megiddo i Szechem z epoki średniego brązu. Również świątynia w Tel Mumbakat z epoki późnego brązu oraz budowla w Tell Tayinat z IX-VIII w. pne, obie w północnej Syrii, mają podobną strukturę (rys. 3BC). Fenicki styl obróbki kamieniarskiej z wykorzystaniem odpowiednio ciętych dużych bloków kamiennych z marginesem zewnętrznym w formie obwódki i starannie obrobioną płaską częścią centralną (zwany „ashlar masonry”), prawdopodobnie kładzionych w murze w naprzemiennych warstwach o raz długim a raz krótkim boku kamienia (tzw. „header-stretcher fashion”), daje się zauważyć w salomonowych bramach miejskich w Megiddo i Chacor, a także w świątyni w Tell Tayinat (por. 1 Krl 5,17; 7,9-12). Szerokie wykorzystanie bardzo cennego drzewa cedrowego z Libanu w świątyni salomonowej (1 Krl 6,15-18) przywołuje jego użycie w kananejskich i filistyńskich świątyniach w Lachisz i Tell Qasile. Także ołtarz ofiarny i potężny mosiężny basen zwany „morzem”, podtrzymywany przez dwanaście figur o kształcie byków, mogą być aktualnie zrekonstruowane na podstawie znalezisk i graficznych wyobrażeń z Fenicji, Cypru i Palestyny. Dwie kolumny, Jachin i Boaz, które stały przy fasadzie świątyni (1 Krl 7,15-22), prawdopodobnie bez jakiegokolwiek funkcji kon-

* Rysunki znajdują się na końcu artykułu.

strukcyjnej, są odwzorowane z wielu świątyń z Syrii i Anatolii z epoki późnego brązu i żelaza (np. Tell Tayinat) i przypominają dwie bazy kolumnowe ze świątyni w Chacor (rejon H; rys. 4) z epoki późnego brązu (ok. XV-XIV stulecia pne), również bez jakiegokolwiek konstrukcyjnej funkcji. To samo można powiedzieć o kolumnach, które pojawiają się na fasadzie glinianego modelu sanktuarium z Tell el-Far'ah (rys. 5). Cherubiny z Arki Przymierza z miejsca „Święte Świątych” wykonane z drzewa oliwnego były prawdopodobnie istotami podobnymi do sfinksów, o ciele lwa lub byka, skrzydłach orla i głowie człowieka (rys. 6). Ten rodzaj artystycznego przedstawiania jest dobrze znanym motywem w sztuce kananejskiej, fenickiej i syryjskiej z epok brązu i żelaza. Również inne elementy dekoracyjne świątyni salomonowej jak siatki, kwiaty lotosu (?), frędzle, łańcuchy (1 Krl 6,18.29; 7,15-22) znajdują swoje paralele w innych kulturach materialnych, np. na graficznych wyobrażeniach fenickich, szczególnie na rzeźbionych plakietkach z kości słoniowej z IX-VIII stulecia pne z Nimrud, Samarii i Chacor (rys. 7).

2. Kompleks pałacowy

Wygląd pałacu jest opisany w 1 Krl 7,1-11. Składał się on z szeregu obiektów: „Dom Lasu Libanu”, „Sala Kolumnowa”, „Sala Tronowa”, gdzie Salomon miał zwyczaj ogłaszać wyroki sądowe, następnie jego własny „Dom Mieszkalny” oraz „Inny Pałac”. Współczesne im lub też nieco późniejsze - według archeologów - są pałace odkryte w północnej Syrii i w Megiddo (rys. 8B), wszystkie one zwane „bit-chilani” (akkadyjski termin bazujący na hityckim określeniu pałacu mającego portyk wejściowy w formie kolumnady (rys. 3C); szczególny, modelowy przykład został znaleziony w Sinjirli, stolicy królestwa Sama¹, obecnie w południowej Turcji). Idąc za interpretacją D. Ussishkina (1973: 78-105) wszystkie różnorodne elementy salomonowego kompleksu pałacowego mogą odzwierciedlać strukturę takiego bit-chilani, np. „Sala Kolumnowa” ze swoimi ozdobnymi kolumnami byłaby portykiem wejściowym. Portyk dawał przystęp do pomieszczenia tronowego: obszernej sali z tronem ustawionym przy jednym z węższych końców. Poza tą salą znajdowały się pokoje mieszkalne, które mogły być rozmieszczone wokół wewnętrznego dziedzińca podobnie jak „Inny Pałac” salomonowego kompleksu pałacowego.

Także pałac zbudowany dla córki faraona, żony króla Salomona, mógł być oddzielnie stojącym bit-chilani. Przykłady takich kompleksów pałacowych są znajduwane w innych królewskich miastach epoki żelaza, np. w Sinjirli. Budynek podobny do „Domu Lasu Libanu”, opisany jako niezależna budowla z czterema rzędami kolumn z drzewa cedrowego, został odkryty we wschodniej Anatolii w królestwie Urartu w formie sal z kolumnami, oraz w Kition na Cyprze w formie fenickiej świątyni o czterech rzędach kolumn z IX w. pne (Karageorghis 1976: 107-117). Wszystkie te architektoniczne i zdob-

nicze podobieństwa pomiędzy królewskimi budynkami Salomona a nie-izraelskimi, syryjskimi i fenickimi strukturami, dadzą się wyjaśnić przez wykorzystanie przez króla „fenickich architektów i rzemieślników przysyłanych z Tyru, którzy prawdopodobnie przynieśli ze sobą tradycje kananejskiej sztuki i architektury” (Mazar 1992: 379).

Biblia opisuje pałac królewski jako zbudowany z kamieni „ciężkich piłą, z tyłu i z przodu”, „kamieni o wielkości ośmiu i dziesięciu łokci” (1 Krl 7,9-10). Dziedziniec natomiast jest opisany jako zbudowany z „trzech warstw ciosanych kamieni wokół niego oraz jednej warstwy belek cedrowych” (1 Krl 7,12). Wszystkie te szczegóły pasują - według opinii niektórych archeologów - do stylu „salomonowej obróbki kamieniarskiej o formie „ashlar”, znanej z Megiddo (Mazar 1992: 472).

Poza świątynią i kompleksem pałacowym Salomon pobudował mur Jeruzolimy oraz Millo, co jest zrelacjonowane w 1 Krl 9,15. Millo było prawdopodobnie sztucznym wypełnieniem obniżenia w niecce pomiędzy Miastem Dawida a Górą Świątynną.

Ogólny plan całego akropolis z X w. pne w Jeruzolimie może być zrekonstruowany na podstawie kompleksów z IX-VIII w. w Tell Halaf (starożytne Gozan) w Mezopotamii, w Karatepe w Anatolii oraz w Tell Tayinat w Syrii. Przykładem najbardziej kompletnym jest Hilani III oraz pałace J-K w Sinjirli, stolicy królów Kilamua i Bar-Rakkib (rys. 9). Możemy tam rozpoznać wszystkie elementy królewskiej dzielnicy Salomona z Jeruzolimy.

II. BUDOWNICTWO SALOMONOWE POZA JEROZOLIMĄ

Stosownie do 1 Krl 9,15-19 król Salomon pobudował Chacor, Megiddo i Gezer, Niższe Beit-Choron, Baalat i Tamar (albo raczej Tadmor, tzn. Palmyrę) na pustyni (Pustynia Syryjska), wszystkie miasta dla garnizonów wojskowych, miasta dla rydwanów i koni oraz „wszystko, co spodobało się Salomonowi zbudować ... w Libanie i we wszystkich krajach jemu podległych”. Wykopaliska prowadzone w Chacor, Megiddo i Gezer odsłoniły architekturę miejską, która w opinii niektórych archeologów może być generalnie przypisana centralnie sterowanemu i przez króla sponsorowanemu programowi budowlanemu.

1. Chacor

„Salomonowe Chacor” reprezentowane przez warstwę X., zajmowało jedynie zachodnią część kananejskiego „Górnego Miasta”, tzn. powierzchnię ok. 8 akrów. Miasto było prawdopodobnie otoczone przez mur kazamatowy (tylko niewielką część tego muru znaleziono), z głównym wejściem prowadzącym przez „sześć-pokojową” („six-chamber”) albo inaczej „czte-

ro-wejściową” („four-entry”) bramę miejską, podobną do tej w Megiddo, lecz zbudowaną z nieciosanych kamieni polnych. Nic więcej nie zostało odkryte, co można by było przypisać miastu salomonowemu. Ogólnie więc, opis w Biblii oraz fragmenty muru kazamatowego i „cztero-wejściowej” bramy pasują do siebie, ale jest sprawą bardzo dziwną, iż tylko to pozostało z całego miasta.

2. Megiddo

Megiddo było centrum administracyjnym przynajmniej dla obszaru dwu dolin Jezreel i Beit-Szean - wielkich „spichlerzy” salomonowego królestwa. Idąc za opinią Y. Yadina (1970), warstwa IVB-VA winna być identyfikowana z miastem salomonowym, obejmując dwa pałace (nr 6000 i 1723) oraz inny budynek publicznego użytku (rys. 10 i 8). Miasto miało być otoczone przez mur kazamatowy, który Yadin zidentyfikował wzdłuż północnej krawędzi wzgórza i skojarzył z monumentalną, budowaną z bloków kamiennych o formie „ashlar”, „cztero-wejściową” bramą o rozmiarach 17,8 x 20,0 m (początkowo przypisywaną do warstwy IV). Koniekturalna propozycja Yadina jest oparta zarówno na archeologicznych odkryciach, jak i na relacjach biblijnych. Wykopaliska w Chacor i Gezer ujawniły bowiem mury kazamatowe w połączeniu z podobnymi „sześć-pokojowymi” („cztero-wejściowymi”) bramami w warstwach salomonowych (rys. 11), a w tekście 1 Krl 9,15 jest powiedziane, że król pobudował miasta w Chacor, Gezer i Megiddo. Zatem wnioskowanie Yadina było całkiem proste: mur kazamatowy i „cztero-wejściowa” brama w Megiddo należą do tej samej warstwy i są wyraźnym znakiem architektonicznej działalności Salomona. Zasadniczym jednak problemem jest to, iż prowadzący wykopaliska nie odkryli żadnego śladu muru kazamatowego w pobliżu samej bramy. Stwierdzono natomiast, iż w następnym stuleciu (czasy Achaba - warstwa IVA według Yadina) zbudowano solidny mur w formie zygzakowatych wcięć („offsets/insets wall”) oraz duży kompleks tzw. „stajni”, a „sześć-pokojowa” brama została zastąpiona przez „cztero-pokojową”.

Odmienne opinie niż Yadin prezentują Aharoni i Herzog (1984). Według nich, mur w formie zygzakowatych wcięć był pierwszym i jedynym murem powiązany z „sześć-pokojową” bramą oraz zarówno brama jak i mur zostały postawione w czasach Salomona (warstwa IV według ich sposobu liczenia). Pałace 6000 i 1723 jako wcześniejsze pochodzą zatem z okresu dawidowego (warstwa V). Do miasta salomonowego należy więc zaliczyć „sześć-pokojową” bramę, mur w formie zygzakowatych wcięć oraz „stajnie” (czy też magazyny).

Pałac północny (nr 6000) z jego ośmioma pokojami rozmieszczonymi wokół centralnie położonego dziedzińca (rys. 8B; 12) jest podobny w swoim planie do bit-chilani w północnej Syrii, szczególnie do pałaców odkrytych w

Sinjirli (rys. 3C; 9; 13). Miał 21 x 28 m, był „zbudowany z pięknych bloków kamiennych o formie „ashlar”, położonych według stylu „krótki bok - długi bok” („header-stretcher fashion”), z kamieniami polnymi wstawianymi pomiędzy boki długie” (Dever 1982: 292). Pałac południowy (nr 1723), być może rezydencja gubernatora okręgu, posiadał bardziej wypracowany plan (rys. 8A). Główna struktura o rozmiarach 20 x 22 m składała się z dwunastu pokoi otaczających centralny dziedzieniec. Była wykonana z bloków kamiennych „ashlar”, wypełnianych w przestrzeniach wewnętrznych tłuczniem (styl podobny do tego z bramy salomonowej). Stała w tylnej części obszernego równobocznego dziedzińca 60 x 60 m, otoczonego przez mur z bloków kamiennych „ashlar” i z kamieni polnych. Ta technika budowlana była dobrze znana w późniejszej, izraelskiej i fenickiej architekturze. „Cztero-pokojową” bramę prowadzącą do równobocznego dziedzińca ozdobiono kamiennymi kapitelami rzeźbionymi w charakterystycznym dla izraelskiej architektury królewskiej epoki żelaza stylu proto-aeolickim (inaczej proto-jońskim) (rys. 14).

3. Gezer

„Cztero-wejściowa” brama tego miasta (warstwa VIII) była zbudowana z dużych kamieni polnych. Bloki kamienne „ashlar” wykorzystano wyłącznie w niektórych partiach jej fasady (Dever 1986). Mur kazamatowy, podobny do tego w Chacor, flankował bramę, lecz prawdopodobnie nie otaczał całego miasta. Miasto miało „Mur Zewnętrzny” i „Mur Wewnętrzny” (rys. 15). Według Devera, solidny „Zewnętrzny Mur” wraz z jego wieżami był postawiony w epoce Późnego Brązu, a następnie przebudowany przez Salomona, lecz w opinii Mazara (1992: 387) ten mur dodano do fortyfikacji salomonowych w okresie „Podzielonej Monarchii”. „Mur Zewnętrzny” miał połączoną z nim bramę, zbudowaną z pięknych bloków kamiennych „ashlar”. Na zachód od tej bramy odkryto duży budynek użyteczności publicznej, interpretowany jako centrum administracyjne z okresu Salomona. Cały system fortyfikacyjny w Gezer był w użyciu aż do czasu podboju asyryjskiego.

Bramy miejskie w Megiddo, Chacor i Gezer były uważane przez Yadina jako znaki identyfikacyjne zcentralizowanej, królewskiej aktywności budowlanej dającej się przypisać Salomonowi. Potwierdzenie znajdowano zarówno w wykopaliskach archeologicznych, jak i w 1 Krl 9,15-18. Te trzy monumentalne bramy, oraz dwie inne odkryte w Lachisz i Aszdod (rys. 11CD), były prostokątnymi, „sześć-pokojowymi” (albo inaczej „cztero-wejściowymi”) strukturami. Fasady bram zawierały wystające wieże, centralne przejście pomiędzy nimi miało 4,20 m szerokości. Także pozostałe wymiary tych trzech bram są niemal identyczne (rys. 16). Tylko jedna z nich (w Megiddo) była w całości zbudowana z wysokiej jakości bloków kamiennych o formie „ashlar”. Według Dothan (1972: 244) brama z Aszdod może być datowana

na XI w. pne. Sugeruje to filistyńskie pochodzenie tych tzw. salomonowych bram miejskich.

W związku z czterema miastami wzmiankowanymi w I Krl należy dodać, że żadne z nich nie było od początku założone przez Salomona. W przypadku każdego z tych miast Salomon budował lub też fortyfikował na nowo miejsce, które było zasiedlone już wcześniej.

4. Osadnictwo w Negewie

Na terenie Negewu znaleziono ok. 40-50 osad, które zgodnie z opinią niektórych archeologów pochodzą z okresu „Zjednoczonej Monarchii” (rys. 17). Wśród tych, zamieszkałych przez krótki czas osad, były „warownie” (ogrodzone i ufortyfikowane miejsca) oraz niewielkie odizolowane zagrody z zabudowaniami, zakładane głównie na wzgórzach, lecz w pobliżu źródeł wodnych lub oaz. Większość z tych „warowni” miała 25-70 m średnicy, były one „okrągłe, owalne, prostokątne lub też niekształtne i dostosowywały się do zarysów wzgórza, na którym je wzniesiono” (rys. 18). Ich plan był zazwyczaj ten sam: rząd kazamatowych pokoi otaczających obszerny, centralnie położony dziedziniec. Do „fortecy” prowadziło tylko jedno wąskie wejście. Wszystkie pomieszczenia mieszkalne były rozlokowane na zewnątrz fortecy, w ich sąsiedztwie lub też niezależnie od nich, czasami rozrzucone na znacznej odległości od siebie. Ich plan rzadko był związany ze schematem w pełni rozwiniętego tzw. cztero-izbowego domu („four-room house”), ale generalnie wykorzystywał zasadę niewielkiego dziedzińca podzielonego przez kolumny podtrzymujące dach.

Znaczenie i precyzyjna datacja tych osad jest przedmiotem stałych dyskusji. Niektórzy uczeni przypisują je Izraelitom, inni - nomadom pustynnym albo też pasterskim Beduinom (Finkelstein). R. Cohen (1979) datuje osady na czasy Dawida i Salomona argumentując tym, iż miejsca te odzwierciedlają generalną politykę królestwa kontrolowania Negewu i jego mieszkańców w celu zabezpieczenia istotnych szlaków handlowych przecinających ten region. Południowy zasięg owych osad odpowiada opisowi południowej granicy Judy w Joz 15,2-3: „... na południe od przejścia Skorpion, dalej w stronę Cin, i następnie na południe od Qadesz Barnea. Potem mijają Checron ...”. Prawdopodobnie była to również południowa granica „Zjednoczonej Monarchii”. Wśród tych „warowni” jest znany obecnie Tel Beer-szewa, którego warstwa V powinna pochodzić z czasów Salomona lub też, według Mazara, z okresu po podziale Monarchii. Było to dobrze zaplanowane, trzy-akrowe miasto bronione przez mur, wsparty o solidny ziemny wał obronny (rys. 19). W Aradzie zaś była równoboczna forteca otoczona murem kazamatowym w warstwie XI (jest to okres salomonowy według Aharoniego, lecz Mazar datuje ją na IX stulecie pne).

Na najbardziej na południe wysuniętej granicy królestwa Salomon po-

budował Ecion-Gewer - port handlowy według relacji zamieszczonych w 1 Krl 9,26-28; 10,1-13, a w opinii archeologów - królewska forteca otoczona murem kazamatowym z cztero-pokojowym budynkiem centralnej administracji, przypominająca osady centralnego Negewu z X w. pne.

Osadnictwo na Negewie zostało prawdopodobnie zniszczone podczas kampanii wojennej faraona Shishaka pięć lat po śmierci Salomona. Na ścianach świątyni Amuna w Karnak znajduje się lista zawierająca niemal 70 nazw miejscowości z Negewu. Egipski prefiks „hgr”, który pojawia się przed niektórymi nazwami, jest prawdopodobnie transkrypcją hebrajskiego słowa „hagar”, „miejsce ogrodzone, otoczone murem”, i może określać kazamatowe „fortece” Negewu.

5. Fortyfikacje

Niezależnie od głównych fortyfikacji odkrytych w Chacor, Gezer i Megiddo znaleziono również inne, rozsiane z rzadka po terenie kraju (w formie murów kazamatowych) w Joqneam i - prawdopodobnie - w Tell Beit Mirsim, w Tell en-Naszbeh i w Beit-Szemesz. Z tego samego okresu pochodzą kazamatowe mury „fortec” Negewu, gdzie były one bardzo rozpowszechnione. Według Finkelsteina (1988: 263), przypuszczalnego źródła kazamatowych murów w Izraelu należy szukać w „zamkniętych osadach” rozlokowanych wokół centralnego dziedzińca, podobnie jak w ‘Izbet Sartah. Lecz w opinii Mazara (1992: 388) mur kazamatowy „*mógł się rozwinąć z izraelskich osad pierwszej epoki żelaza, w których tylne pokoje domów „z kolumnami” tworzyły zewnętrzny obronny krąg osady*”. Ten rodzaj „obronnego muru bez obronnego muru” był prawdopodobnie w okresie Salomona w Tell Qasile (warstwa VIII), w Tel Batasz (warstwa IV), w Lachisz (warstwa V) i w Megiddo (warstwa IVB-VA).

6. Planowanie miast

Wydaje się, że we wstępnej fazie osadnictwa izraelskiego wielkie przestrzenie wcześniejszych dużych miast pozostały niezasiedlone. Dobrym przykładem może być Chacor, które w okresie kananejskim składało się z „Dolnego Miasta” (700 x 1000 m) oraz z „Górnego Miasta” (200 x 600 m). Po zburzeniu Chacor w drugiej połowie XIII stulecia pne jedynie „Górne Miasto” było w użyciu. W okresie salomonowym zasiedlono wyłącznie zachodnią część „Górnego Miasta”.

Drugim przykładem może być Lachisz (rys. 20). Było ono ponownie zasiedlone w X stuleciu w ograniczonym wymiarze i bez żadnych fortyfikacji. Duży pałac-fort, który stał na kwadratowej kamiennej platformie o wymiarach 32 x 32 m, został zaliczony przez prowadzących wykopaliska do epoki Salomona, lecz w opinii innych archeologów może on należeć albo do

okresu dawidowego, albo też do czasów Rehoboama (Mazar 1992: 389).

Tircah (Tell el-Far'ah) jest jedynym przykładem rozwiniętego miasta, które było dobrze zaplanowane i gęsto zaludnione w tym okresie. Zbudowano je na planie prostokątnym z powtarzającym się pojawianiem cztero-pokojowych domów.

III. WNIOSKI

Cała archeologia okresu „Zjednoczonej Monarchii” narodziła się - według Finkelsteina - w Megiddo i pozostała „skupiona” na tym miejscu przez ponad 50 lat. Datowanie tego okresu bazowało na dwu zasadniczych elementach: pierwszym była metoda budowania z warstwy IV, która wydawała się prowadzącym wykopaliska identyczna lub też podobna do opisu prac budowlanych prowadzonych w Jerozolimie w okresie króla Salomona według 1 Krl 7,12. Drugim punktem odniesienia był związek, który archeolodzy ustalili między tekstami biblijnymi wzmiankującymi miasta salomonowe dla rydwanów i jeźdźców w 1 Krl 9,19, notatką o królewskiej aktywności budowlanej w Megiddo w 1 Krl 9,15 oraz zespołem budynków „z kolumnami” odkrytym w Megiddo. W relacji Guya (1931: 44-48), „jeśli zapytamy samych siebie: „Kto w Megiddo wkrótce po rozgromieniu Filistynów przez króla Dawida, pobudował przy pomocy uzdolnionych zagranicznych kamieniarzy miasto z licznymi stajniami?”, jestem przekonany, że powinniśmy znaleźć naszą odpowiedź w Biblii ... Jeżeli czyta się historie Salomona, czy to w Księgach Królewskich czy Kronik, jest się uderzonym przez częstotliwość, z jaką pojawiają się tam rydwany i konie”.

Późniejsze korekty stratygrafii i chronologii Megiddo umieściły budynki „z kolumnami” (stajnie czy też magazyny?) w IX w. (Yadin 1970), lecz generalne założenie, że Megiddo króla Salomona musi być kojarzone z warstwą IV przeważało. Obniżając więc datę budowli „z kolumnami”, Yadin zastąpił „spór o stajnie” debatą o „cztero-wejściowe” bramy. Teraz warstwa IV stała się najbardziej istotnym znakiem identyfikacyjnym archeologii okresu „Zjednoczonej Monarchii”. „Nasza decyzja przypisania tej warstwy Salomonowi bazowała przede wszystkim na perykopie z 1 Krl, stratygrafii i ceramice. Lecz kiedy dodatkowo znaleźliśmy w tej warstwie „sześć-pokojową”, o dwu wieżach bramę połączoną z murem kazamatowym identycznym w planie i wymiarach z bramą w Megiddo, odczuliśmy pewność, że w pełni poprawnie zidentyfikowaliśmy salomonowe miasto” (Yadin 1970: 67). Jakkolwiek Yadin wspomina o stratygrafii i chronologii, faktem jest, że identyfikacja Megiddo opierała się wyłącznie na tekście biblijnym: „Rzeczywiście, wydaje się, że nie ma przykładu w historii archeologii, gdzie perykopa biblijna pomogła tak bardzo w zidentyfikowaniu i datowaniu struktur w kilku spośród najbardziej ważnych „wzgórz archeologicznych” (tells) w Ziemi Świętej jak

tekst 1 Krl 9,15". W późniejszym czasie również zaliczenie „cztero-wejściowych” bram miejskich do okresu salomonowego zostało zakwestionowane (Ussishkin 1980).

Aktualnie wydaje się, stosownie do propozycji Finkelsteina (1996), że datacja szeregu archeologicznych miejsc i obiektów, uprzednio datowanych na drugą połowę X stulecia pne, powinna być obniżona do wczesnego IX stulecia. Dla przykładu, w Beer-szewa okres „Zjednoczonej Monarchii” ma być reprezentowany raczej przez „zamkniętą osadę” warstwy VII niż przez ufortyfikowane miasto warstwy V; w Aradzie - przez warstwę XII raczej niż przez twierdzę z warstwy XI. Obie fortyfikacje pochodzą z IX w. pne. W Megiddo „salomonowa” warstwa VA-IVB również powinna być przesunięta do IX w. pne. Konsekwentnie, pałace 6000 i 1723 z ich stylem budowlanym o formie „ashlar” pochodzą z okresu dynastii Omridów, a brama „cztero-wejściowa”, system wodny oraz budynki „z kolumnami” - z późnego IX - wczesnego VIII stulecia. W Gezer cała warstwa VIII z „cztero-wejściową” bramą winna również należeć do IX stulecia.

W świetle tej nowej „niskiej chronologii” obszar na południe od Jerozolimy był względnie pusty aż do VIII w. pne. Całkowita zabudowana przestrzeń w centralnym górzystym obszarze kraju w X w. może być szacowana na ok. 220 ha (160 ha w Filistei na południe od rzeki Yarkon). Na całym centralnym górzystym obszarze kraju żyło prawdopodobnie ok. 44 tys. ludzi (32 tys. w Filistei). Na Wzgórzach Judzkich było zaledwie 11 ha zabudowanych (2200 osób), lecz 210 ha na obszarze pomiędzy Jerozolimą a Doliną Jezreel (42 tys. mieszkańców). To oznacza, że gęstość zaludnienia na jeden km² na północy była sześć albo siedem razy większa niż na południu (Finkelstein 1996: 184-185).

Jeżeli zaakceptuje się „niską chronologię” Finkelsteina wówczas „Zjednoczona Monarchia” jest pozostawiona bez jakichkolwiek monumentalnych budowli, bloków kamiennych o formie „ashlar” i proto-jońskich kapiteli. „*Królestwo Dawida i Salomona mogło być ... młodą państwowością na etapie terytorialnego rozwoju, lecz bez monumentalnych konstrukcji i zaawansowanej administracji*” (Finkelstein 1996: 185). W takim przypadku Królestwo Północne Izraela wynurzyłoby się jako pierwsze rzeczywiste państwo w Palestynie epoki żelaza.

Przyjmując „niską chronologię” znika nagle nielogiczna „wyrwa” w obecnym datowaniu, wprowadzająca dziwną przerwę pomiędzy początkiem budownictwa monumentalnego w X stuleciu a świadectwami zaawansowanej administracji publicznej (np. pieczęcie z inskrypcjami czy też różne odciski pieczęci) w późnym IX/VIII stuleciu. Wszystko pochodzi teraz z tego samego okresu. Ten nowy punkt widzenia rozwiązuje również inną trudność: poprzednia chronologia datowała pałace bit-chilani w Megiddo przynajmniej jedno stulecie wcześniej niż ich domniemane prototypy w północnej Syrii. Alternatywna chronologia umieszcza budowle tych dwu regionów w tym

samym okresie czasu.

Problemem, który wylania się z przyjęcia tej bardzo frapującej „niskiej chronologii”, są świadectwa biblijne. Jak zinterpretować teksty, głównie z Ksiąg Królewskich, które gloryfikują Salomona i przypisują mu szeroką działalność budowlaną? Dlaczego autor biblijny nic nie powiedział, że rzeczywistymi architektami programu budowlanego byli królowie północnej „Podzielonej Monarchii”? Wydaje mi się, że możemy znaleźć parę powodów, które pomogą wyjaśnić ten fenomen. Przede wszystkim, z aluzji w tekstach biblijnych (por. dla przykładu modlitwę Salomona w świątyni w 1 Krl 8,46-50) oraz z naukowych komentarzy do Biblii wiemy, że autor (autorzy) sformułowali te perykopy w czasie Wygnania Babilońskiego (VI stulecie pne), tzn. długo po epoce Salomona, oraz że chcieli oni wyjaśnić narodowi (a zapewne i samym sobie), dlaczego doszło do zdobycia Jerozolimy przez Babilończyków, wygnania wielu spośród jego mieszkańców, zniszczenia świątyni i całkowitego upadku królestwa. Interpretowali oni zatem czasy „Podzielonej Monarchii” jako czasy niewierności wobec Boga, czego konsekwencją było rozdarcie królestwa, a następnie jego upadek. Z teologicznego punktu widzenia wspólnoty na wygnaniu, wszystko, cokolwiek można by było skojarzyć z „Podzielną Monarchią”, zostało uznane za coś moralnie złego. Lecz jak wyjaśnić tę wspaniałą architekturę, której splendor mógł raczej świadczyć o Bożym błogosławieństwie niż karze, i połączyć ją z obrazem niewierności narodu? Logicznym rozwiązaniem było przypisać te monumentalne budowle do poprzedniego okresu, do epoki monarchii dawidowej lub salomonowej. Łatwo było to uczynić, gdyż po tak długim upływie czasu (IX w. - VI w. pne) nikt już nie pamiętał dokładnie, nawet sam autor (autorzy), kiedy co było zbudowane. W ten sposób „Zjednoczona Monarchia” wylania się jako idealna, bez skazy, natomiast „Podzielona Monarchia” zostaje odarta z chwały i splendoru z powodu swego moralnego zła. Tak więc teologiczna idea autora (autorów) znajduje w Księgach Królewskich swoją bardzo dobrą prezentację. Z powyższego wynika, iż nie można polegać tak bardzo na historycznych, a szczególnie chronologicznych informacjach zawartych w tych tekstach biblijnych - wszystkie one są podporządkowane teologicznym celom Księgi. Dlatego też wszystkie passusy mówiące o salomonowej aktywności budowlanej powinny być interpretowane we właściwy sobie, bardziej krytyczny sposób.

Bibliografia

- Cohen R. 1979 „The Iron Age Fortresses in the Central Negev”, *BASOR* 236, 61-79
 Dever W.G. 1982 „Monumental Architecture in Ancient Israel in the Period of the United Monarchy”, w: T.Ishida (ed.), *Studies in the Period of David and Solomon and Other Essays* (Indiana), ss. 269-306.
 Dever W.G. 1986 „Late Bronze Age and Solomonic Defenses at Gezer: New Evidence”, *BASOR* 262, 9-34

- Dothan M. 1972 „Ashdod”, *IEJ* 22, 243-244
 Finkelstein I. 1988 *The Archaeology of the Israelite Settlement* (Jerusalem)
 Finkelstein I. 1996 „The Archaeology of the United Monarchy: an Alternative View”, *Levant* 28, 177-187
 Guy P.L.O. 1931 *New Light from Armageddon* (Chicago)
 Herzog Z. 1984 *Beer Sheba II: The Early Iron Age Settlements* (Tel Aviv)
 Karageorghis V. 1976 *Kition* (London)
 Mazar A. 1992 *Archaeology of The Land of The Bible* (Doubleday: New York - London)
 Ussishkin D. 1973 „King Solomo’s Palaces”, *BA* 36, 78-105
 Ussishkin D. 1980 „Was the “Solomonic” City Gate at Megiddo Built by King Solomon?”, *BASOR* 239, 1-18.
 Yadin Y. 1970 „Megiddo of the Kings of Israel”, *BA* 33, 66-96

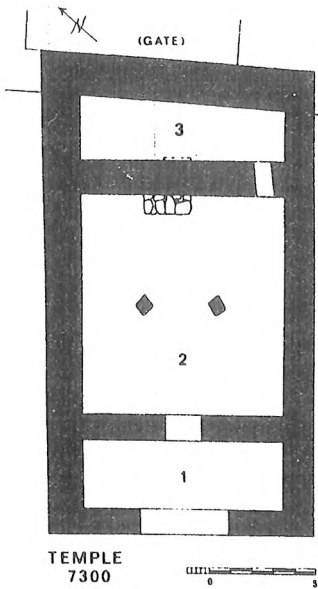
Skróty

- BA Biblical Archaeologist
 BASOR Bulletin of the American Schools of Oriental Research
 IEJ Israel Exploration Journal, Jerusalem

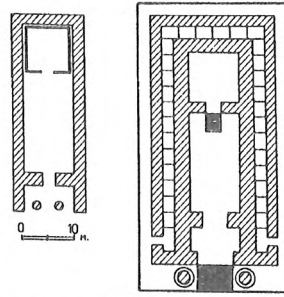
AGE OF SALOMON. INTERPRETATION OF THE ARCHAEOLOGICAL REMAINS

SUMMARY

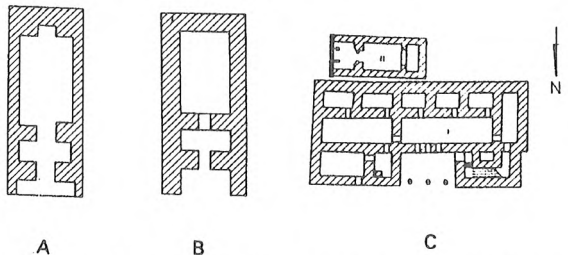
The main purpose of this article is to present the age of the United Monarchy during the time of king Solomon’s reign from the biblical and archaeological point of view. The material is divided into two general parts concerning the king’s building activity in Jerusalem and outside the city, in the whole country. In the conclusions we try to summarize the Age of Solomon and shortly discuss the chronological problems in the interpretation of the remains using also the recently proposed by Finkelstein (1996) so called „Low Chronology”. If the Finkelstein’s „Low Chronology” is accepted it will mean that the United Monarchy is left without any monumental buildings, ashlar masonry and Proto-Ionic capitals. In such a case the northern kingdom of Israel would emerge as the first real state in Iron Age Palestine.

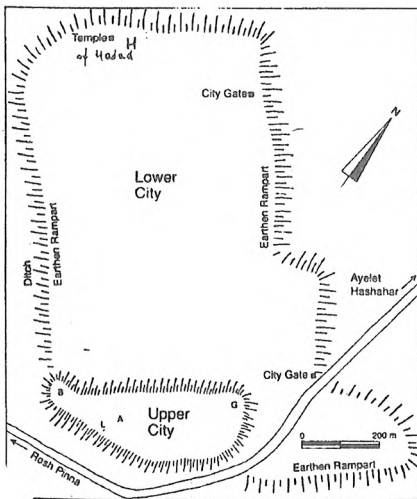
1. Szechem, schematyczny plan świątyni, 1650-1550 pne; za: Dever, *BASOR* 216, s. 40, (rys. 10).

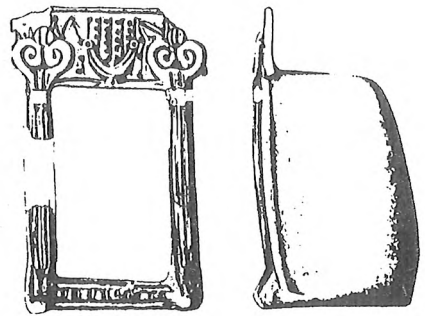
2. Jerozolima: dwie sugestie rekonstrukcji świątyni Salomona: na lewo: wg F. Fritz; na prawo: wg K. Watzinger.

3. Świątynie przypominające świątynię Salomona: A) Ebla, p.n. Syria, epoka średniego brązu; B) Tel Mum-bakat, p.n. Syria; C) Tell Tayinat, p.n. Syria, VIII w. pne: I) Pałac bit-chilani, II) trzyczęściowa świątynia.

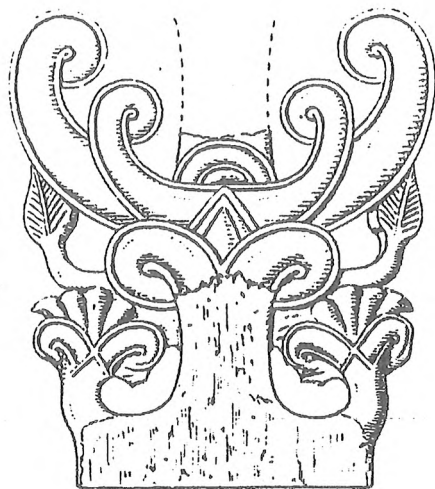
4. Tel Chacor: plan ogólny.

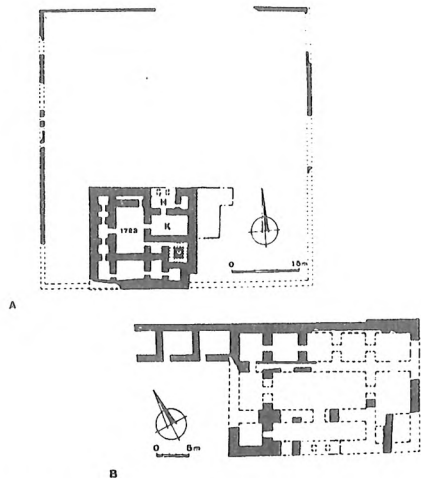
5. Tell el-Far'ah: gliniany model sanktuarium z dwoma kolumnami od frontu przypominającymi Jachin i Boaz.

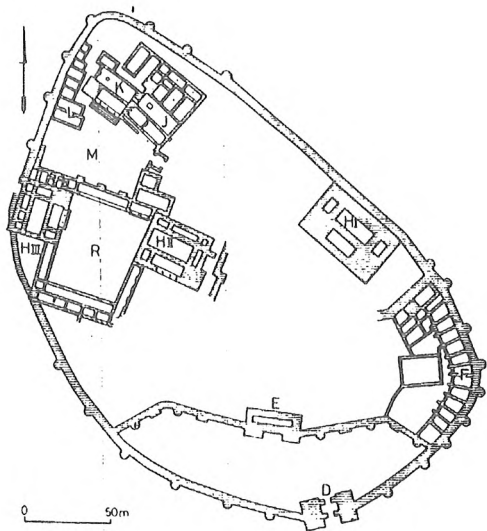
6. Cherub i kwiat lotosu (?) na plakietce z kości słoniowej z Samarii (za: *Samaria-Sebaste* II, pl. V 3a).

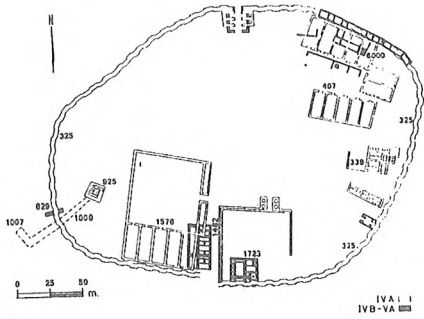
7. Samaria: kwiat lotosu (?) na plakietce z kości słoniowej.

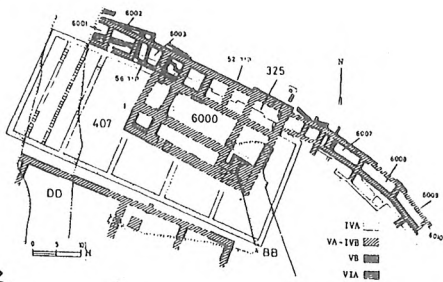
8. Megiddo: zrekonstruowane plany pałaców: A). Pałac 1723, B) Pałac 6000.

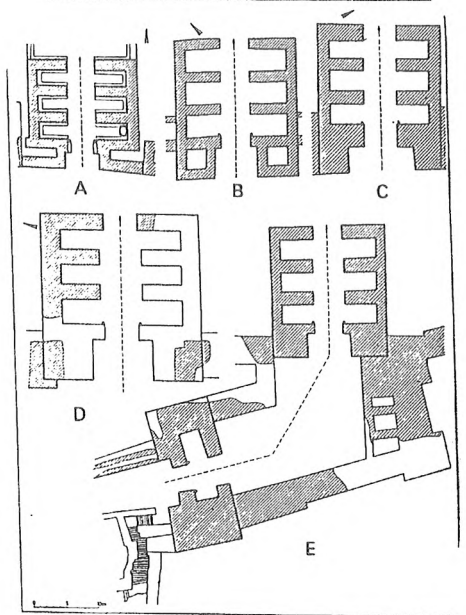
9. Sinjirli: plan akropolis, IX-VIII w. pne (za: Ussishkin, *BA* 36, s. 4, rys. 4).

10. Megiddo: plan ogólny (za: Yadin, *Hazor, the Head of all Those Kingdoms*, s. 153, rys. 39).

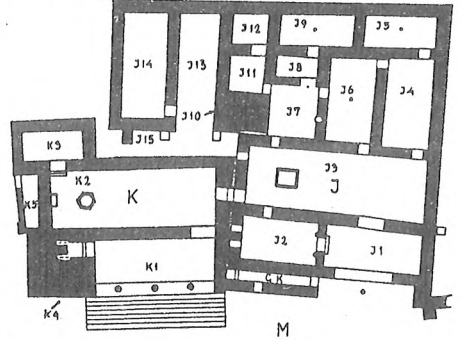
12. Megiddo: Pałac 6000 (za: Yadin, *BA 33*, s. 79, rys. 8).

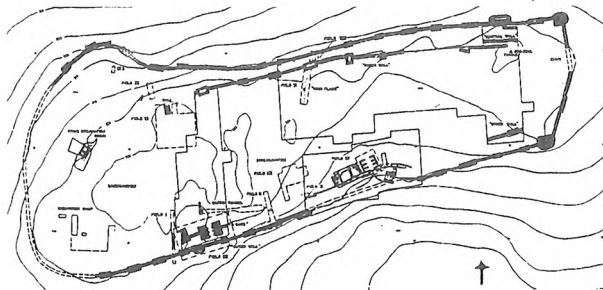
11. Plany „sześć-pokojowych” bram: A) Gezer; B) Chacor; C) Aszdod; D) Lachisz; E) Megiddo.

14. Samaria: proto-aeolicki kapitel (za: *Samaria-Sebaste I*, s. 13, rys. 6).

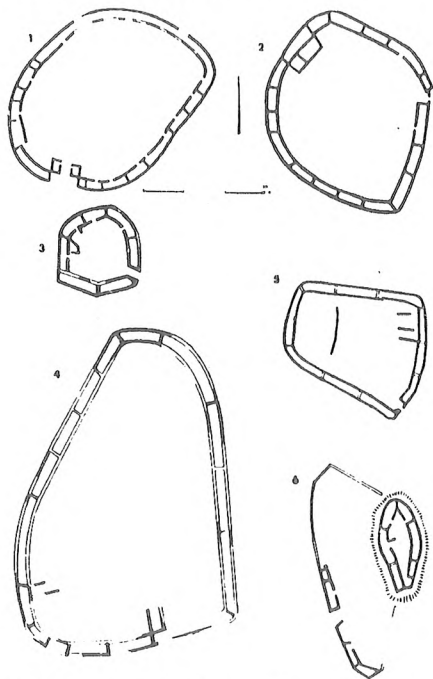
13. Sinjirli: pałace królów: Kilamua (J) i Bar-Rakkib (K), IX-VIII w. pne (za: Ussishkin, *IEJ 16*, s. 177, rys. 1).

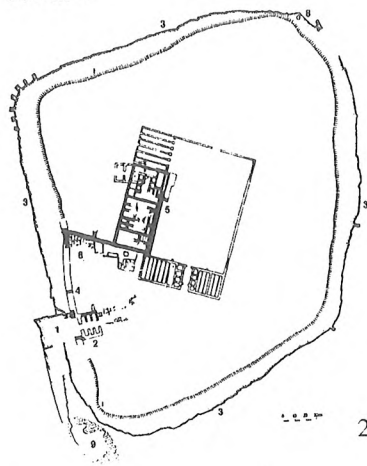
15. Gezer: ogólny plan miejsca.

Detail	Megiddo	Hazor	Gezer
Length	20.3	20.3	19.0
Width	17.5	18.0	16.2
Between towers	6.5	6.1	5.5
Entrance width	4.2	4.2	4.1
Wall width	1.6	1.6	1.6
Total casemate width	(ca. 5.5)	5.4	5.4

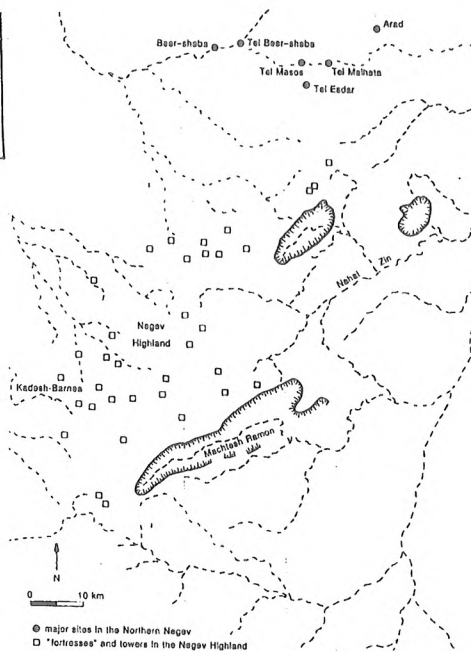
16. Wymiary bram miejskich z Megiddo, Chacor i Gezer.

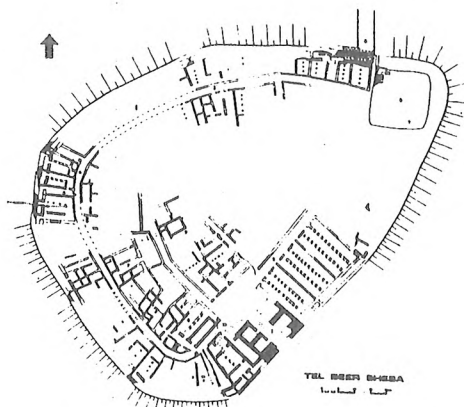
18. Negew centralny: różne plany „warowni”.

20. Lachisz: plan miejsca.

17. Negew centralny: rozmieszczenie „warowni”.

19. Beer-szewa: plan ogólny (za: Aharoni, *Tel Aviv* 1, rys. 1).